

Jan a Tonička považovali nacistický rasismus za nevysvětlitelný a ďábelský, za cosi, co v duši probouzí odpor. I když již v této době pomáhali přátelům v ghettu, přísahali si, že navzdory nebezpečí pomohou více Židům. V Janových dětských vzpomínkách zaujímal Židé nesmírně důležité postavení.

„Byl jsem Židům morálně zavázaný,“ svěřil se jednou Jan novináři. „Můj otec byl zarytý ateista. V roce 1905 mě zapsal na Kretshmortovu školu, která byla tehdy ve Varšavě jediná, kde se nepožadovala výuka křesťanského náboženství, i když moje matka se tomu jako zbožná katolička velmi bránila. Osmdesát procent studentů tvořili Židé. Mezi nimi jsem našel mnoho přátel, z nichž se později stali význační přírodovědci a výtvarní umělci... Když jsem ukončil vysokoškolské vzdělání, začal jsem učit na Rozikerově škole,“ rovněž převážně židovské. V důsledku toho měl Jan přátele mezi židovskou inteligencí a za zdmi ghetta bydlelo mnoho jeho kamarádů. Jan sice na veřejnosti přilíši o otci nehovořil, ale jednomu novináři se přiznal, že si vybral obor zoologie „otci navzdory. Otec neměl rád zvířata, neuznával je a nedovolil, aby mu vkročila do domu. Dovolil to jen mūrám a mouchám, které ovšem přilétaly bez svolení!“

Co se týkalo loajality k židovským přátelům, měli otec se synem společného více:

Můj otec a já jsme vyrůstali v židovském prostředí. Otec byl právník, a i když se přiznal do velice zámožné rodiny – vzal si dceru majitele pozemků – vypracoval se mezi buržoazii sám. To, že jsme vyrůstali v chudé židovské čtvrti ve Varšavě, byla v podstatě naprostá náhoda. Otec si hrál s židovskými dětmi na ulici už od dětství a vnímal Židy jako sobě rovné. A tím ovlivnil i mě.

Zoo rozhodně nebylo nejvhodnějším místem pro ukrývání uprchlíků. Vila stála poblíž Ratuszowy ulice na volném prostranství jako maják,

obklopená klecemi a výběhy. O půl kilometru dál se uprostřed zoo nacházel shluk domečků pro zaměstnance a správní budovy. Kolem vily zůstaly celé akry nevyužité půdy, většinu z nich tvořil park a malé zahradní parcely. Směrem na jih se hned za oplocením zoo táhly podél Visly železniční koleje, zatímco na severu stála malá dřevěná stavení vojenské zóny, pečlivě strážené německými vojáky. Po kapitulaci Varšavy vybudovali Němci na lvím ostrůvku uprostřed zoo skladiště zbraní, jež byly zabaveny polské armádě. Zoologickou zahradu často navštěvovali i další němečtí vojáci, kteří si sem přicházeli užít trochy zeleně a ticha. Nikdo nemohl předvídat, kolik se jich tu kdy může objevit, protože se nezdálo, že by některou část dne upřednostňovali. Přicházeli však s myslí naladěnou mimo svou služební povinnost, ne na obhlídku, ale v každém případě jim mnohem atraktivnější procházku nabízel Pražský park, který byl méně postižen bombardováním.

Je překvapující, že jedno z Janových tajemství Tonička nikdy neodhalila: že s pomocí Zemské armády provozoval muniční sklad v zoo, zahrabaný poblíž vodního příkopu u sloního výběhu. (Malá místnůstka s výplňovým zdívkem zde byla nalezena po válce.) Věděl, že zahrabávat zbraně uprostřed zoo nedaleko německého vojenského skladiště je nebezpečné, dokonce zbytečně odvážné, ale cožpak jí to mohl říct? Obával se, že by to Toničku vyděsilo a trvala by na tom, že bezpečí rodiny je přednější. Naštěstí však Jan uhodl, že Němce ani nenapadne, že by Polák mohl být tak kurážný, neboť Slované považovali za zbabělou a hloupou rasu, hodící se jen pro fyzickou práci.

„Znal jsem německou mentalitu,“ vysvětloval později. „Nikdy by neočekávali podzemní činnost v prostředí, které je tak na očích veřejnosti.“

Jan se vždy plaše bránil chvále. Svou odvahu znevažoval výroky typu: „Nechápu všechen ten povyk. Když se nějaký tvor ocitne v nebezpečí, zachráníte ho bez ohledu na to, zda je to člověk nebo zvíře.“ Z rozhovorů, jeho vlastních textů a Toniččina vyprávění se vynořuje jako člověk přirozeně rezervovaný, a přesto společenský, vysoce disciplinovaný, přísný na sebe i své blízké. Byl to typ člověka, jemuž se někdy říká „kličďas“ – nadaný schopností skrývat své skutky a pocity, člověk enormně silné vůle a silného ducha. V polském podzemním hnutí, kde byly úžasné skutky na denním pořádku, měl Jan krycí jméno „František“, po svatém Františkovi z Assisi, patronu zvířat. Proslul smělostí, chladnokrevností a ochotou riskovat. Jeho nápad

ukrývat zbraně a Židy v srdci nacistického ležení se ukázal jako dobrý psychologický tah. Je však pravděpodobné, že šlo i o jakýsi husarský kousek, výsměšný soukromý žertík, jehož se zhostil s chutí. Případné odhalení by tehdy znamenalo okamžitou a nemilosrdnou smrt jeho i jeho rodiny a těžko odhadnout, kolika dalších lidí. Jan však vybudoval přestupní stanici, „zastávku pro ty, kteří uprchli z ghetta a čekali, jak se jejich vyhlídka vyvinou, než se budou moci přemístit do nového úkrytu“. Zjistil, že ateistické přesvědčení jej neuchrání před silným pocitem osudovosti a vlastního osudového určení.

14

V létě roku 1940 mohli být manželé Žabiňští upozorněni telefonickým hovorem, vzkazem či pošeptáním, že by měli očekávat tajné „hosty“, jež jim pošle podzemní hnutí. Skrývající se a přesouvající se Židé, nomádi, nikoli usedlíci, se zde krátce zastavili, aby si cestou do nejmenovaných destinací oddechli a nabrali síl. Německy hovořící Židé, kteří vypadali árijsky, obdrželi falešné doklady a hladce proklouzli. Ti, kteří proklouznout nemohli, strávili v zoo několik let, někteří ve vile a jiní, někdy až padesát najednou, v prázdných klecích. Mnozí z „hostů“, například Wanda Englertová, patřili mezi dlouhodobé přátele nebo známé. Tonička je počítala do jediné obojživelné rodiny. S jejich ukrýváním byly potíže, ale kdo jiný pro ně mohl vymyslet patřičnou kamufláž, než ošetřovatelé zvířat?

Ve volné přírodě zvířata dědí důvtipné úskoky, jež jim pomáhají splynout s okolním prostředím; tučňáci jsou například na hřbetě černí a na břiše bílí, aby si hlídkující chalupy myslely, že jde jen o oceánskou vlnku, či aby je tuleni leopardí považovali za mráček. Nejvhodnější kamufláží pro člověka je více lidí. Žabiňští proto zvali celé zástupy legálních návštěvníků – strýčků, tetiček, příbuzných a přátel na různě dlouhou dobu pobytu. Zavedli režim trvalé nepředvídatelnosti, rutinní změny tváří, zjevů a přízvuků. Běžným hostem se stala Janova matka.

„Všichni Janovu matku milovali,“ zaznamenala Tonička ve svých pamětech. „Byla nesmírně laskavá a šarmantní, velmi zdvořilá a citlivá, ale zároveň velmi chytrá. Rychle jí to myslelo a měla fenomenální paměť. Srdečně se smála celým tělem a měla mimořádný smysl pro humor.“ Tonička si s ní však dělala starosti, protože byla jako „křehká skleníková květinka, a naší povinností bylo chránit ji před vším, co by ji mohlo postrašit či jí způsobit bolest, protože by poklesla na duchu a upadla do deprese“.

Tyto nepostižitelné záležitosti Jan přenechával Toničce. Vždycky uměla jednat s „problematickými zvířaty“. Už ze své podstaty nevynechala jedinou příležitost lidi pobavit, udělat dojem a v posledku převzít rodičovskou roli.

Jan upřednostňoval generálskou, výzvědnou a taktickou roli, zvláště když mohl obalamutit a pokořit nepřítele.

Na rozdíl od ostatních okupovaných zemí, kde ukrývat Žida znamenalo riskovat vězení, v Polsku byl hostitel Žida – a zároveň jeho rodina a jeho sousedé – potrestán okamžitou smrtí. Uplatňoval se zde šílený a smrtící princip „kolektivní zodpovědnosti“. Přesto mnoho zaměstnanců nemocnic dovolovalo židovským matkám převléknout se za zdravotní sestry, dávalo dětem prášky na uklidnění, aby se pak daly propašovat dál v batohu, nebo ukrývalo lidi v pohřebních vozících pod hromadami mrtvol. Mnozí polští křesťané ukrývali židovské přátele po celou dobu války, i když to od nich vyžadovalo vynalézavost, omezit se v potravinových přídělích a zachovávat neustálou ostražitost. Každý zvláštní příděl potravin do domu, neznámé siluety či šepot ozývající se ze sklepa či z šatníku, to všechno mohlo sousedům vnuknout myšlenku upozornit policii nebo využít zranitelného místa a situace využít k vydírání. Uprchlíci často trávili celé roky v temnotě, kde se stěží mohli hýbat. Když konečně mohli ven a mohli si protáhnout končetiny, ochablé svalstvo je zradilo. Museli být vyneseni jako maňásci břicho-mluvce.

Zoo nebylo pro některé hosty, zvláště pro ty, kteří utíkali z ghetta, první zastávkou. Někdy trávili uprchlíci pár nocí v městském centru u Ewy Brzuské, malé korpulentní brunátné ženy. Bylo jí něco přes šedesát a lidé jí říkali *babcia*, „babča“. Vlastnila malý krámk s potravinami a smíšeným zbožím (sotva pět metrů krát necelý metr) v Sędziowské ulici. Vchod ústil na chodník. Ewa na něm aranžovala sudy s kyselým zelím a nakládanou zeleninou vedle košíků s rajčaty a listovou zeleninou. Sousedé vždy zaplnili krám a družili se navzdory tomu, že přímo naproti přes ulici si Němci zřídili opravnu vojenské techniky. Každý den byla z ghetta eskortována skupina Židů určených k práci na porouchaných automobilech a babča od nich tajně brala dopisy nebo hlídala, když mluvili s rodinnými příslušníky. Velké pytle brambor měla určené pro mladé pašeráky z ghetta. V roce 1942 se ze zadních místností krámk stalo detašované pracoviště buňky podzemního hnutí, kde babča schovávala průkazy totožnosti, křestní listy, peníze a potravinové lístky na chleba pod sudy nakládaných okurek a kyselého zelí. Ve skladišti pak měla podvrtné tiskoviny a často nechávala u sebe přespávat uprchlé Židy, z nichž někteří měli namířeno do zoo.

Jen vzácně Tonička věděla dopředu, kdy nebo odkud očekávat hosty. O pletichaření a udržování styků s podzemním hnutím se staral pouze Jan. V důsledku toho nikdo, kdo se ve vile skrýval, neznal plný rozsah jeho podvratné činnosti. Nikdo například netušil, co se skrývá v bednách, na nichž se skvěly nápisy Nestlé nebo Ovaltine a jež se čas od času objevovaly v kuchyni na parapetu nad radiátorem.

Tonička vzpomíná, jak Jan jednoho dne bezstarostně poznamenal: „Do téhle bedny jsem uložil nějaké malé pružinky ze svých výzkumných aparátů. Nedotýkej se jich, prosím, a nepřenášej je. Můžu je kdykoli upotřebit.“

Nikdo z nich nehnul brvou. Jan vždycky sbíral drobné kovové předměty – šroubky, podložky a různá udělátka – i když je obvykle skladoval ve své dílně. Ti, kteří jej znali, považovali jeho koníček hrabat se ve šrotu za zvláštní formu kratochvíle. Ani Tonička nevěděla, že Jan ve skutečnosti shromažďuje roznětky pro výrobu výbušnin.

Když jednou dorazil mladý výzkumník ze Zoologického ústavu s velkým sudem průmyslového hnojiva, Jan sud uložil ve veterinární nemocnici vedle vily a tu a tam se příležitostně zmínil o tom, jak se může trocha hnojiva pro zahradu hodit. Tonička se teprve po válce dozvěděla, že sud obsahoval C13F, výbušninu rozpustnou ve vodě, a že Jan vlastně vedl podzemní buňku specializující se na sabotáže německých vlaků. Do ložisek sabotéři sypali prášek, který se po rozjetí vlaku vzňal. (Za jediný měsíc roku 1943 se jim podařilo vykojčit sedmáct vlaků a poškodit sto lokomotiv.) Během války se Tonička ani nedozvěděla, že Jan infikoval některá prasata červy, porazil je, vytvaroval jedovaté maso do kuliček a ty pak s pomocí osmnáctiletého pomocníka vkládal vojákům v německé armádní kantýně do sendvičů.

Jan také pomáhal budovat bunkry, funkční podzemní doupata. V okupovaném Polsku nebylo slovo *bunkr* chápáno prostě jako zákop, ale jako vlhký podzemní úkryt s maskovanou šachtou a vzduchovou ventilací. Bunkry byly obvykle situované na okraji zahrady nebo veřejného parku. Bunkr Emanuela Ringelbluma v Grójecké ulici č. 81 ležel pod skleníkem obchodníka se zeleninou. Měl plochu téměř třicet metrů čtverečních a vešlo se do něj čtrnáct lůžek, na nichž se tísnilo osmatřicet lidí. Jedna z obyvatelek bunkru, Orna Jagurová, která na rozdíl od Ringelbluma opustila bunkr ještě před jeho odhalením v roce 1944, vzpomíná na první okamžiky života v podzemí:

Udeřila mě vlna horkého zatuchlého vzduchu. Z hloubky se vyvalil pach vodní páry smíšené s potem, plesnivého oblečení a nezkonsumované potravy... Někteří nájemníci bunkru leželi na kavalcích, utopeni ve tmě, zbytek seděl u stůlů. Muži byli kvůli horku polonazí, jen v pyžamových kalhotách, tváře bledé a unavené, v očích strach a nejistotu, v hlase nervozitu a napětí.

Toto útočiště se považovalo za výborně vybudovaný bunkr. Rodina své hosty zásobovala skrovným jídlem a poskytovala jim neobyčejně dobrou skrýš.

Život v zoo se proti tomu jevil jako prostorný a bukolický, i když poněkud zřeštěný. Lidé z podzemního hnutí dali vile krycí jméno „Dům pod bláznivou hvězdou“. Nejevila se jim totiž jako vila, ale spíše jako přerostlý kabinet kuriozit, kde šťastlivci unikali pozornosti uprostřed směsice výstředních lidí a zvířat. Návštěvníci z města obdivovali futuristickou vilu s velkým parkem, který ji obklopoval a nabízel zhruba čtyřicet akrů vyhlídek na zeleň. Zde mohli zapomenout na válku a předstírat, že si jen o své dovolené vyjeli na venkov. Ráj totiž existuje pouze ve srovnání s něčím. Hosté utíkající z ghetta spatřovali ve vile malou zahradu v Edenu se zvířaty a mateřským typem hnětoucím chlebové těsto (etymologický původ anglického *paradise* částečně hnětení těsta naznačuje).

Po setmění zakryli Žabiňští okna černým papírem. Během dne pulzovala jednopatrová rodinná vila životem jako prosklený včelí úl. Se všemi legálními bydlicími v domě – hospodyní, chůvou, vychovatelkou, tchánem a tchyní, přáteli a mazlíčky – působily všechny míhající se obrysy postav a podivné zvuky normálně. Nápadně viditelná vila s několika nízkými křovinami, pár vzrostlými stromy a typickými vysokými okny zářila jako výkladní skříň. Bylo Janovým záměrem, aby se v plně exponované vile pohybovalo co nejméně lidí. Řídil se axiomatickým pravidlem: *čím víc publicity, tím menší podezření.*

Proč tolik skla? Vila byla názornou ukázkou mezinárodního architektonického stylu ignorujícího dějiny, kulturu i geologické a klimatické podmínky okolí domu. Představovala naopak poklonu technickému věku a futurismu. Tíhla k radikální jednoduchosti uhlazených budov ze skla, oceli a betonu bez zdobnosti. Špičkoví architekti – Walter Gropius, Ludwig Mies

van der Rohe, Marcel Breuer, Le Corbusier a Philip Johnson – měli v úmyslu ztvárnit budovy s čistým štítem, budovy, jež nic neskrývají a reflektují poctivost, přímost a integritu. Hnutí se řídilo hesly „zdobnost je zločin“, „forma se řídí funkcí“ a „stroje pro bydlení“. Na rozdíl od nacistické estetiky (jež uctívala klasickou architekturu) byla sama budova a život v modernistické vile urážkou pro národní socialismus. Jan a Tonička zdůraznili většinu prvků tohoto stylu: transparentnost, poctivost, prostotu.

V rámci přílivu a odlivu objevujících se a mizejících lidí, bezejmenných a neočekávaných, bylo obtížné všimnout si hostů a ještě těžší bylo určit, kdo zrovna přítomen nebyl a kdy. Kryptická prostota umožňovala žít na hraně, tiše komentovat každý zvuk a sledovat každý stín. Zapadal ten který zvuk do věčně proměnlivého souladu života ve vile? Nezbytně v domě panovala paranoia, neboť to byla jediná smysluplná reakce na všudypřítomnou hrozbu. Obyvatelé vily zvládali lsti bojového umění: chodili po špičkách, uměli ztuhnout, maskovat se, odvádět pozornost, dorozumívat se pantomimou. Někteří hosté ve vile zůstávali v úkrytu, jiní nervózně přešlapovali a vynořovali se jen po setmění, kdy mohli přecházet volně domem.

Tolik lidí pro Toničku znamenalo množství domácích prací navíc. Muse-la dohlížet na rozsáhlou rodinu, starat se o hospodářská zvířata, drůbež a králíky, pěstovat rajčata a fazole na zahrádce, denně péct chléb, dělat zásoby, nakládat zeleninu, zavařovat kompoty.

Poláci si na neočekávanost hrůz okupace začali zvykat. Válka jim resetovala metabolismus. Zejména si posílili úroveň pozornosti za klidového stavu, neboť po chvilce klidu byli nuceni zareagovat v příštím okamžiku útekem. Každé ráno se probouzeli do tmy a netušili, jaký osud jim nový den přinese a zda neskončí smutkem, či dokonce vězením. Tonička přemítala, zda se třeba nestane jednou z oněch osob, jež zmizely, protože se v nepravé chvíli ocitly v tramvaji nebo v kostele. Němci se totiž tu a tam namátkově rozhodli uzavřít všechny východy a zabít všechny lidi uvnitř na znamení odplaty za jakousi skutečnou či imaginární urážku.

Domácí práce se vyznačovaly jednotvárností a opakováním, ale uklidňovaly. Vyžadovaly od Toničky pohyby známé, neškodné a automatické. Trvalá ostražitost vyčerpávala, smysly si nikdy zcela neodpočinuly. Mozkové pozorovatelé byli na stráži a zvažovali meze možností – upřeně sledovali stíny, naslouchali zvukům nebezpečí, až se mysl stala svým vlastním

kajícím a vězněm. V zemi, kde trvale hrozil trest smrti a kde náznaky sezónních vodítek, jako jsou ranní úsvit či rotující souhvězdí, zůstávaly skryté za okenicemi, se tvar času změnil. Čas ztratil něco ze své pružnosti. Tonička si poznamenala, že se její dny staly pomíjivější, prchavější, „křehké jako praskající mýdlové bubliny“.

Finsko a Rumunsko se záhy přidaly na německou stranu, Jugoslávie a Řecko kapitulovaly. Německý útok na bývalého spojence Sovětský svaz vyvolal množství klepů a předpovědí. Tonička shledala bitvu o Stalingrad zvláště deprimující, neboť doufala, že válka postupně uhasne, ne že se rozhoří nanovo. Tu a tam zaslechla, že byl bombardován Berlín, že brigáda karpatských střelců obklíčila Němce, že se Němci vzdali, ale většinou jen s Janem monitorovali spory v tištěných ilegálních denících, týdenících a novinových arších, jež udržovaly partyzány v obraze. Redaktoři zasílali výtisky i na velitelství gestapa s douškou, že jim chtějí „usnadnit pátrání, [a] dát vám na srozuměnou, co si o vás myslíme...“

Němečtí vojáci často přicházeli a stříleli na hejna vran šedých, jež zakrývaly oblohu jako popel, než se usadily ve větvích stromů. Když vojáci odešli, Tonička rychle sesbírala mrtvolky, očistila je a uvařila. Vytvořila lahůdkové páté, jež připomínalo polskou delikatesu, bažantí paštiku. Když jednou ženy vychvalovaly její zásoby, Tonička se v duchu zasmála: „Proč jim kazit apetýt vyzrazováním podrobností zoologického názvosloví?“

Emocionální klima ve vile zacházelo do extrémů, vlny uvolnění obvykle přinášely pěnu úzkosti. Pastorální idylu jednoho okamžiku vzápětí střídala deprimující novina okamžiku příštího. Když se vykřesala jiskřička života konverzací a hrou na klavír, Tonička dokázala zažehnat prokletí války a pocítovat dokonce potěšení – zejména za mlhavých rán, kdy střed města mizel za clonou. Tehdy si mohla představit, že se nachází v nějaké jiné zemi či době. Za tyto chvíle, svěřila se Tonička deníku, byla vděčná, neboť život v krámu se stínítky v Kapucyňské ulici působil jako trvalý příval smutku.

Členové podzemního hnutí vilou procházeli často, někdy dvanáctiletí až sedmnáctiletí příslušníci chlapeckých a dívčích skautských oddílů. Spolky mládeže byly před válkou velmi populární, ale během nacistické okupace byly postaveny mimo zákon. Pod záštitou Zemské armády mladí lidé pomáhali hnutí odporu jako vojáci, kurýři, sociální pracovníci, hasiči, řidiči sanitek a sabotéři. Mladší skauti se omezovali na menší sabotáže, psali

například po zdech „Polsko zvítězí!“ nebo „Hitler je antoušek!“ (slovní hříčka s jeho jménem), což už samo o sobě byla urážka, za kterou hrozila smrt zastřelením. Roznášeli rovněž tajné vzkazy, zatímco starší skauti se účastnili i atentátů na nacistické představitele a osvobození vězňů gestapa. Všichni pomáhali v okolí vily, štípali dříví, nakládali a vozili uhlí a udržovali oheň v peci. Někteří dopravovali brambory ze zahrady a další zeleninu do podzemních úkrytů na *rikšách* – nákladních kolech, která byla během okupace oblíbenými dopravními prostředky, neboť taxíky zmizely a všechny automobily patřily Němcům.

Rys nutně jednou zaslechl šepot skautů sdělujících si poutavá tajemství. Trápilo jej, že se k nim nemůže přidat, zatímco všichni ostatní si plnili jistá vzrušující tajná posláná. Téměř už od kolébky se Rys školil o hrozcích nebezpečích a o tom, že nejde o nebezpečí předstíraná či o povídačky, ale o realitu. Byl upozorněn, že nesmí nikdy a absolutně nikomu prozrazovat nic o hostech. Věděl, že pokud by se podřekl, byl by zavražděn on sám, jeho rodiče a všichni v domě. Pro malé dítě vskutku těžké břemeno! Rysův vzrušující svět byl naplněn intrikami, směsicí výstředních lidí a dramati, ale chlapec se zařekl, že nikomu nepoví ani slovo. Není divu, že každým dnem jeho úzkost a obavy narůstaly. Tonička si na to ve svých pamětech hořce stěžovala, ale co mohla dělat, když úzkosti a obavám podléhali i všichni dospělí? Rys se nevyhnutelně stal svou vlastní noční můrou. Kdyby při hraní vyřkl hostovo jméno nebo tajemství podzemního hnutí, jeho matka a otec by byli zastřeleni. A i kdyby sám přežil, zůstal by sám a byla by to jen *jeho vlastní* vina. Vzhledem k tomu, že nemohl důvěřovat sám sobě, nejlogičtějším řešením bylo, že se vyhýbal cizím lidem, zejména jiným dětem. Tonička si všimla, že se Rys ani nepokoušel s někým ve škole sprátelit. Místo toho pospíchal domů a hrál si s Moryšem. Prasátku mohl říci cokoli, protože ho nikdy nemohlo zradit.

Morys hrál rád jakousi „hru na bázlivce“. Nejprve předstíral, že jej vystrašil nějaký nepatrný zvuk – například když Rys zabouchl knížku nebo něco posunul na stole – načež pádil pryč, až mu kopýtka klouzala po dřevěné podlaze. O pár vteřin později šťastně zachrochtal vedle Rysovy židle, připravený opět předstírat úlek a uprchnout.

Navzdory tomu, že si Tonička velmi přála, aby Rys prožil normální dětství, události to neumožňovaly. Každodenní život byl neustále něčím

narušován. Jednou večer si němečtí vojáci všimli, že si Rys a Morys hrají na zahradě, a zašli tuto skutečnost přeshetřit. Morys neměl z lidí strach, a tak jim běžel vstříc v předtuše úsměvů a drbání. Pak už Rys jen s hrůzou sledoval, jak kvičícího Moryse vlečou pryč na porážku. Otřesený Rys proplakal celé dny a nedal se utěšit. Několik měsíců odmítal vkročit do parku. Do konce ani nechtěl nosit zeleninu králíkům, kuřatům a krůtám. Po čase se do světa zahrady přece jen odvážil, ale už se v něm nikdy nepohyboval s oním dřívějším radostným rozjařením.